

ЛІТЕРАТУРА

1. Екстремальна психологія : [підручник / Євсюков О. П., Куфлієвський А.С., Лебедев Д. В. та ін.]; за ред. О. В. Тімченка. – К. : ТОВ «Август Трейд», 2007. – 502 с.
2. Закон України «Про міліцію» : зі змінами та доповненнями / Верховна Рада України // Відомості Верховної Ради. – 1991 – №4 (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 20.12.1990 р. № 565-ХП. Введено Наказом МВС України від 17.01.1991 р. № 13. Доповнення в законі – Наказ МВС від 28.08.1992 р. – № 444).
3. Закон України «Про правові засади цивільного захисту»: за станом на 24 вересня 2008 р. / Верховна Рада України. – Офіц. вид-во. – К.: Офіційний вісник України, № 588-VI, 2009. – № 20. – С. 13.
4. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності: дис. ...докт. психол. наук. : спец. 19.00.09. – Донецьк : Донецький юридичний інститут Луганського державного університету внутрішніх справ, 2008. – 428 с.

УДК 159.922

Олефір В.О., к. психол. н., доцент, доцент кафедри прикладної психології НУЦЗУ

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКІВ ОСОБИСТІСНИХ РИС ТА КОПІНГ-ДІЙ

Розглядаються результати дослідження взаємозв'язків між особистісними межами і копінг-діями пожежників-рятувальників. Встановлено, що взаємозв'язки між особовими межами і моделями копінг-дій обумовлені двома латентними чинниками — конструктивним і неконструктивним копінг-гом. Структурна модель взаємозв'язків між особистісними рисами і копінг-діями, що отримана за допомогою конфірматорного факторного аналізу, має відповідність спостережуваним даним.

Ключові слова: особистісні риси, копінг-дії, структурне моделювання.

Рассматриваются результаты исследования взаимосвязей между личностными чертами и копинг-действиями пожарных-спасателей. Установлено, что взаимосвязи между личностными чертами и моделями копинг-действий обусловлены двумя латентными факторами — конструктивным и неконструктивным копингом. Структурная модель взаимосвязей между личностными чертами и копинг-действиями, что получена с помощью конфирматорного факторного анализа, имеет соответствие наблюдаемым данным.

Ключевые слова: личностные черты, копинг-действия, структурное моделирование.

Постановка проблеми. Останнім часом значно зросла увага дослідників до проблеми поведінки опанування в стресових ситуаціях в усіх сферах життя і діяльності людини. Особливо ця проблема актуальна для людей, чия діяльність часто протікає в екстремальних умовах, зокрема пожежних-рятувальників.

Одним із напрямків дослідження проблеми психічної регуляції поведінки людини в екстремальних умовах діяльності є вивчення ролі особистості в подоланні екстремальних впливів. Але, як відмічає відомий російський спеціаліст з досліджень стресу В.О. Бодров, область, що досліджує систему і структуру якостей і

властивостей людини, що успішно справляється зі стресом, потребує подальшого розвитку психологічною наукою [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В дослідженнях поведінки опанування (копінгу) життєвих труднощів склалися два підходи — ситуаційний та диспозиційний. Прихильники першого стверджують, що поведінка людини в напруженій (стресовій) ситуації обумовлюється ситуаційними перемінними, а особистісні характеристики являються слабкими предикторами вибору певної поведінки опанування. Дослідники, що дотримуються диспозиційного підходу, відмічають, що люди мають послідовні копінг-стилі або диспозиції, які використовуються в широкому спектрі ситуацій [10] і такі копінг-стилі зв'язані з рисами особистості [1; 3; 6; 12; 16].

У дослідженнях були отримані деякі, іноді такі, що протирічать один одному, підтвердження гіпотези, згідно якої тип особистості, особистісні властивості і копінг-поведінка взаємозв'язані. Зокрема, С.S. Carver та ін. [9] вивчали зв'язок між «А»-типом особистості і стратегіями подолання. Вони виявили, що тип «А» позитивно пов'язаний з плануванням і активним подоланням стресу.

До особистісних конструктів, які найчастіше співвідносилися зі способами, якими люди справляються зі стресом, відносяться: «hardiness» (позначена Д.О. Леонтьєвим як життєстійкість [7]), оптимізм, тривожність, екстраверсія, дружелюбність, свідомість, нейротизм, відкритість досвіду та ін.

Так, С.S. Carver та ін. виявили позитивні зв'язки між особистісною перемінною життєстійкістю і плануванням та активним подоланням стресу [10]. В дослідженні, проведеному G.D. Bishop зі співавторами [8], показано, що особи, які мали високі оцінки за життєстійкістю, як правило, щоб впоратися з важкою ситуацією звертаються або до безпосереднього вирішення проблеми або до позитивного перегляду проблеми. Ті, хто мав низькі оцінки за особистісною характеристикою життєстійкості, щоб впоратися з проблемою вдаються до використання емоційних копінг-стратегій, таких як прийняття бажаного за дійсне і самозвинувачення. Російські вчені Д.О. Леонтьєв та Є.І. Рассказова також отримали дані, що свідчать про негативний зв'язок життєстійкості з уникненням і пошуком соціальної підтримки, а також про позитивний зв'язок з плануванням і позитивною переоцінкою [7].

В іншому дослідженні С.S. Carver і M.F. Scheier [10] виявили позитивні зв'язки між оптимізмом і стратегіями рішення проблем, такими як планування і активне подолання. Подібні дані отримані Т.О. Гордєєвою з спіавт. [5], які встановили, що оптимістичний атрибутивний стиль являється предиктором використання більш продуктивних копінг-стратегій (наприклад, цілеспрямованої когнітивної та поведінкової активності, яка відповідає ситуації і спрямованої на пошук вирішення проблеми), та відсутності непродуктивних копінг-дій (наприклад, відхід від проблеми, уникнення-втеча), які проявляються як в навчальній діяльності, так і в міжособистісних стосунках.

Використавши багатовимірний копінг-запитальник (MCI), щоб виміряти стиль опанування, N.S. Endler та J.D. Parker [11] встановили, що особистісна три-

можність негативно пов'язана з проблемно-орієнтованим подоланням, але позитивно корелює з емоційно-орієнтованим подоланням і запобіганням.

G.D. Bishop та ін. [8] також виявили позитивні взаємозв'язки між тривожністю і емоційно-орієнтованим копінгом і негативні кореляції між особистісною і реактивною тривожністю і активним подоланням. Автори показали, що високі бали по нейротизму також пов'язані з емоційно-орієнтованою стратегією подолання.

Шкали так званої «великої п'ятірки» також розглядалися у зв'язку зі стресом та поведінкою подолання.

Так, в дослідження, проведеному J.A. Penley та J. Tomaka, [15], було виявлено, що нейротизм негативно зв'язаний зі сприйняттям здібності впоратися із ситуацією і мав високі зв'язки із негативними емоціями, особливо з такими емоціями, як страх, самозвинувачення та тривога.

Згідно J.A. Penley та J. Tomaka, дружельюбність має позитивні відношення із самооцінкою щастя і особистості, що мають високий бал за цією шкалою, вважають за краще більше покладатися на емоційно-орієнтовану стратегію подолання.

Екстраверсія продемонструвала позитивні зв'язки з задоволеністю собою, гордістю та щастям, і виявила негативні кореляції зі страхом та стресом.

Крім того, в роботах інших авторів виявлено, що екстраверсія має позитивні зв'язки з проблемно-орієнтованим копінгом [8, 12, 14] і позитивною переоцінкою [12].

J.A. Penley та J. Tomaka [15] встановили, що відкритість досвіду має негативну кореляцію з емоційно-орієнтованим копінгом, в той час як попередні дослідження показали позитивні зв'язки [12].

Результати їх дослідження також показали, що особи, які мають високі оцінки за шкалою «сумлінність» сприймали себе як такими, що в змозі задовольнити вимогам ситуації. Це узгоджується з уявленнями про добросовісних осіб як самодисциплінованих і орієнтованих досягнення [13, 15]. Самодисципліна і цілеспрямована поведінка, що характерна для осіб з високорозвиненою сумлінністю, може також пояснити, позитивні зв'язки з активним або зосередженим на проблемі подоланням [15]. З іншого боку Bishop та ін. [8] виявили, що сумлінність мала негативну кореляцію з копінгом уникнення.

Зважаючи на ці результати, а також на уявлення про те, що моделі поведінки можуть сприяти або перешкоджати успішності подолання стресу [4], ми поставили за мету дослідження — побудувати структурну модель взаємозв'язків особистісних рис та копінг-дій та перевірити її емпірично. При цьому ми припустили, що взаємозв'язки між особистісними рисами та копінг-діями обумовлені двома латентними факторами — конструктивним копінгом та неконструктивним копінгом.

Виклад основного матеріалу. Вибіркою дослідження послужили 56 пожежних-рятувальників аварійно-рятувальних підрозділів МНС України у віці від 25 до 48 років ($M = 35$ років) зі стажем роботи від 3 років до 29 років ($M = 12,5$ років).

Особистісні риси пожежних-рятувальників вивчалися за допомогою п'яти факторного особистісного запитальника (5PFQ) у інтерпретації О.Б. Хромова

Для діагностики стратегій і моделей опанування використовувався запитальник SACS «Стратегії подолання стресових ситуацій» С. Хобфолла, створений на основі багатовимірної моделі поведінки [4].

Математична обробка отриманих даних проводилася за допомогою кореляційного аналізу та конфірматорного факторного аналізу.

У табл. 1 представлені кореляції для всіх перемінних, що використовувалися у цьому дослідженні. Як видно з табл. 1, всі п'ять особистісних факторів статистично значуще зв'язані із моделями поведінки в стресовій ситуації.

Звертає на себе увагу те, що особистісні фактори екстраверсія, прихильність, самоконтроль та відкритість досвіду мають статистично значущі позитивні кореляції як між собою, так і з такими моделями поведінки в стресовій ситуації, як асертивні дії, соціальний контакт, соціальна підтримка, обережні дії (коефіцієнти кореляції лежать в діапазоні від 0,29; $p < 0,05$ до 0,59; $p < 0,001$). Перераховані моделі поведінки, в свою чергу, мають тісні зв'язки і згідно моделі поведінки в стресовій ситуації С. Хобфолла відносяться до активних та просоціальних стратегій подолання і відносяться до конструктивних копінгів.

Як і слід було очікувати, особистісний фактор нейротизм зв'язаний з такими моделями поведінки, як імпульсивні дії ($r = 0,53$; $p < 0,001$), уникання ($r = 0,33$; $p < 0,01$), асоціальні дії ($r = 0,23$; $p < 0,05$) та агресивні дії ($r = 0,49$; $p < 0,001$). Вказані моделі поведінки утворюють, згідно С. Хобфоллу, активні або пасивні асоціальні стратегії і відносяться до неконструктивних стратегій копінгу.

Таблиця 1

Кореляції між особистісними факторами та моделями поведінки в стресовій ситуації (N = 56)

Перемінні	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1. Е	—													
2. А	,70	—												
3. С	,54	,70	—											
4. N	,10	-,04	-,22	—										
5. О	,64	,71	,71	,06	—									
6. АД	,37	,44	,59	,05	,44	—								
7. СК	,38	,52	,38	,10	,36	,21	—							
8. СП	,33	,57	,25	,08	,44	,10	,72	—						
9. ОД	,16	,29	,36	,06	,36	,10	,47	,32	—					
10. ІД	,21	,17	-,03	,53	,20	,08	,27	,45	,34	—				
11. Ун	,20	,05	-,09	,39	,11	-,08	,06	,13	,35	,54	—			
12. МД	,31	,36	,37	-,06	,31	-,18	,36	,24	,53	,08	,42	—		
13. АсД	,21	,14	,15	,23	,19	,05	,23	,10	,47	,29	,67	,73	—	
14. АгД	,17	-,05	-,11	,49	,08	-,01	,09	-,04	,31	,51	,71	,39	,70	—

Примітка: Е – екстраверсія, А – прихильність, С – самоконтроль, N – нейротизм, О – відкритість досвіду, АД – асертивні дії, СК – соціальний контакт, СП – соціальна підтримка, ОД – обережні дії, ІД – імпульсивні дії, Ун – уникання, МД – маніпулятивні дії, АсД – асоціальні дії, АгД – агресивні дії.

Виявлені кореляційні взаємозв'язки між перемінними особистісних рис та моделями поведінки в стресовій ситуації у нашому дослідженні та результати вище приведених досліджень інших вчених дозволяють побудувати структурну модель та перевірити її на відповідність експериментальним даним з допомогою конфірма-торного факторного аналізу, як одного із методів структурного моделювання.

Далі, ми використали конфірма-торний факторний аналіз для перевірки гіпо-тези про те, що взаємозв'язки між особистісними рисами та моделями поведінки в стресовій ситуації обумовлені двома латентними факторами, які ми назвали кон-структивний і неконструктивний копінг. Аналіз був проведений в пакеті Statistica 7.0, метод GLS→ML на основі кореляційної матриці. Для аналізу узгодженості емпіричних даних і структурної моделі використовувались наступні критерії: (а) Chi-square значення р, якого, якщо $< 0,05$ означає, що немає статистично значущо-го розходження між даними спостережень і запропонованою моделлю та відно-шення Chi-square/df, яке не повинно перевищувати 2; (б) індекс RMS S.R. — індекс, який показує якість підгонки моделі. Якщо значення індексу менше 0,05, то підгонка гарна.

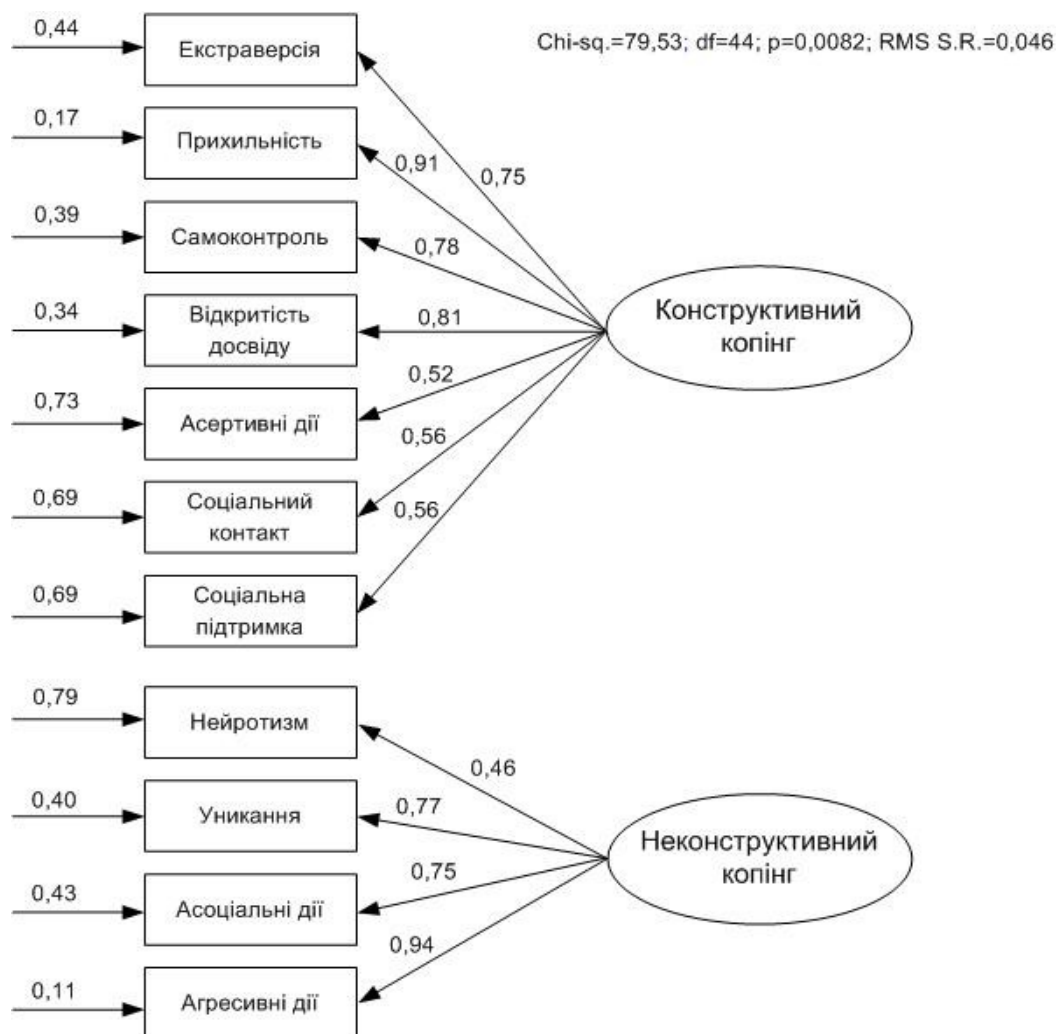

Рис 1. Структурна модель взаємозв'язків особистісних рис та копінг-дій.

Отримана модель продемонструвала гарні (і при цьому досить високі) показники відповідності вихідним даним (див рис.1; всі представлені на рисунку параметри являються значущими).

Перший латентний фактор, який відображає конструктивний копінг, був утворений особистісними рисами — екстраверсія, прихильність, самоконтроль, відкритість досвіду та моделями копінг-поведінки — асертивні дії, соціальний контакт та соціальна підтримка. Високі навантаження на другий латентний фактор, що відповідає неконструктивному копінгу, показали особистісна риса нейротизму та такі моделі поведінки в напруженій ситуації, як уникання, асоціальні дії та агресивні дії. Латентні фактори не корелюють один із одним.

Висновки.

Особистісні риси, представлені «великою п'ятіркою», взаємозв'язані із моделями копінг-поведінки С. Хобфолла.

Взаємозв'язки особистісних рис та моделей копінг-поведінки обумовлені латентними факторами конструктивний та неконструктивний копінг.

Структурна модель взаємозв'язків особистісних рис та моделей копінг-поведінки отримала гарну відповідність емпіричним даним.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях : переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анцыферова // Психологический журнал. — 1994. — Т.15, № 1.— С. 3—18.
2. Бодров В. А. Личностная детерминация развития и преодоления психологического стресса / В. А. Бодров // Совладающее поведение: Современное состояние и перспективы / [ред. А. Л. Журавлева, Т. Л. Крюковой, Е. А. Сергиенко]. — М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2008. — С. 235—256.
3. Брайт Д., Джонс Ф. Стресс. Теории, исследования и мифы / Д. Брайт, Ф. Джонс. — СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. — 352 с.
4. Водопьнова Н. Е. Психодиагностика стресса / Н. Е. Водопьянова. — СПб. : Питер, 2009. — 336 с.
5. Гордеева Т. О., Диагностика оптимизма как стиля объяснения успехов и неудач : опросник СТОУН / Т. О. Гордеева, Е. Н. Осин, В. Ю. Шевяхова. — М. : Смысл, 2009. — 152 с.
6. Крюкова Т. Л. Стили совладающего поведения в трудных жизненных ситуациях / Т. Л. Крюкова // Актуальные проблемы психологии труда, инженерной психологии и эргономики. Выпуск 1 / [ред. В. А. Бодров и А. Л. Журавлев]. — М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. — С. 298—316.
7. Леонтьев Д. А., Рассказова Е. И. Тест жизнестойкости / Д. А. Леонтьев, Е. И. Рассказова. — М. : Смысл, 2006. — 63 с.
8. Bishop, G. D., Tong, E. M. W., Diong, S. M., Enkelmann, H. C, Why, Y. P., Khader, M., et al. The relationship between coping and personality among police officers in Singapore // Journal of Research in Personality, 2001. — N. — 35. — P. 353-374.

9. Carver, C. S., Scheier, M. F. & Weintraub, J. K. Assessing coping strategies: A theoretically based approach // Journal of Personality and Social Psychology, 1989. — 56(2). — P. 267-283.
10. Carver, C. S. & Scheier, M. F. Effects of optimism on psychological and physical well-being: theoretical overview and empirical update. Special Issue: cognitive perspectives in health psychology. Cognitive Therapy & Research, 1992. — N. — 16. — P. 201-228.
11. Endler, N. S., & Parker, J. D. A. Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. Journal of Personality and Social Psychology, 1990. — N 58. — P.844-854.
12. McCrae R. R., Costa Jr., P. T. Personality, coping and coping effectiveness in an adult sample // Journal of Personality, 1986. — 54, P. 385-405.
13. McCrae R. R., John O. P. An introduction to the five-factor model and its applications // Journal of Personality, 1992. — N 60. — P. 175-215.
14. Parkes, K. R. Coping in stressful episodes: The role of individual differences, environmental factors and situational characteristics // Journal of Personality and Social Psychology, 1986. — 51. — P. 1277-1292.
15. Penley, J. A., Tomaka J. Associations among the big five, emotional responses, and coping with acute stress // Personality and Individual Differences, 2002, 32. — P. 1215-1228.
16. Watson D., Hubbard B. Adaptational style and dispositional structure: Coping in the context of the Five-Factor model // Journal of Personality, 1996. — N 64. — P. 737-774.

УДК 159.9

Опрошанська Л.В., психолог другої категорії кабінету професійно-психологічного добору Харківського прикордонного загону;

Рютін В.В., к. пед. н., старший викладач кафедри прикладної психології Національного університету цивільного захисту України

СУТНІСТЬ КОНФЛІКТУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ПРОЯВУ У ПІДРОЗДІЛАХ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані підходи відносно визначення поняття конфлікту зарубіжними і вітчизняними науковцями. Виділені типи конфліктів. Описані деякі особливості конфліктних ситуацій військовослужбовців Державної прикордонної служби України з громадянами, які пересікають державний кордон.

Ключові слова: конфлікт, конфліктні ситуації, внутрішньоособистісний конфлікт, міжособистісний конфлікт, міжгруповий конфлікт, об'єкти професійного інтересу.

В статье проанализированы подходы относительно определения понятия конфликта зарубежными и отечественными научными работниками. Выделены типы конфликтов. Описаны некоторые особенности конфликтных ситуаций военнослужащих Государственной пограничной службы Украины с гражданами, которые пересекают государственную границу.